

Андрій ДАЦЕНКО ,

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

datsenko.andrew@gmail.com

РОЗВИТОК КОЗАЦЬКОГО СКОРОПISУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МІЛІТАРНОЇ СИМВОЛІКИ ТА ЕСТЕТИКО-КУЛЬТОРОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Стаття присвячена історії розвитку шрифтів на території України, зокрема, особливостям становлення українського (козацького) скоропису в контексті української мілітарної символіки та естетико-культурологічної думки. Дослідження полягає у визначенні українського скоропису як важливого елемента розвитку козацької традиційної культури та національного військового мистецтва в українознавчому вимірі. Підґрунтям для розвитку цього шрифту став всебічний розквіт української культури, в основі якої закладені глибинні традиції українського народу та, зокрема, козацькі. Це стало поштовхом у розвитку козацької традиційної культури та національного військового мистецтва в українознавчому вимірі.

Ключові слова: шрифт, історія розвитку шрифту, культурологія, мілітарна символіка, українська культура, скоропис, українське бароко.

Datsenko A., National academy of leaders of culture and arts. Development of cossack schroup in the context of the ukrainian military symbol and the aesthetic-cultural opinion. The article is devoted to the history of the development of fonts in Ukraine, in particular, the peculiarities of the formation of the Ukrainian (Cossack) cursive in the context of Ukrainian militaristic symbolism and aesthetic-culturological thought. The research is to determine the Ukrainian cursive as an

important element of the development of the Cossack traditional culture and national military art in the Ukrainian-Ukrainian dimension. The basis for the development of this font was the comprehensive flowering of Ukrainian culture, which laid the foundations of the deep traditions of the Ukrainian people and, in particular, the Cossacks. This was an impetus for the development of the Cossack traditional culture and national martial arts in the Ukrainian dimension.

Key words: font, history of font development, cultural studies, militaristic symbols, Ukrainian culture, cursive, Ukrainian baroque.

Український (козацький) скоропис – багатогранне явище, яке відіграє важливу роль у розвитку козацької традиційної культури та національного військового мистецтва в українознавчому вимірі. Зокрема, це явище вважається однією з найбільш цікавих тем в історії українського рукописного шрифту. Варто також зазначити, що його можна сміливо вважати письмовою візитівкою доби українського Бароко. Цей шрифт набуває популярності та широко використовується в документах військових і ратушних канцелярій Війська Запорозького (кінець XVI — початок XVIII століття).

Всупереч надзвичайній актуальності теми – достатньо ґрунтовного аналізу розвитку української (козацького) скоропису не існує, проте розвиток шрифтопроекування у XVII-XVIII столітті, а надто, інформація щодо факторів впливу на формування літер української абетки описуються в різноманітних статтях та наукових дослідженнях.

Тож, розглядаючи ступінь розроблення козацького скоропису в контексті української військової символіки, зокрема, в частині історичного розвитку державної символіки, можна дослідити, що наявні архівні документи, музейні збірки та артефакти, історичні та сучасні публікації й монографії загалом дають змогу відтворити процес становлення та розвитку козацького скоропису у військовій символіці України.

XVI—XVIII ст. – виключно складний і важливий період у житті українського народу. В цей період духовна культура українського народу досягла високого рівня, в її основі лежали традиції, зокрема, козацькі. Водночас історичні особливості життя Січі наклали свій відбиток і на культуру. Запорізька Січ формувалась з людей, які відносились до різних верств населення та різних віросповідань, проте кожен, хто приходив на Січ, вносив у культурне середовище певні особливості культури свого народу. Внаслідок переплетення цих індивідуальних культурних особливостей була сформована унікальна культура. Українське бароко характеризувалося поєднанням світських мотивів і релігійних образів, було переважно контрастним та гіперболізованим. Внутрішня двоїстість барокового світовідчуття пов'язана з історичними чинниками – Визвольною війною 1648–1654 рр. за незалежність.

XVII-XVIII століття українське козацтво виступало не лише як національні збройні сили, а й як головний фундатор української держави. Помітною рисою цього періоду стала поява в письмі нового характеру, що розвивається в українських школах, засновуваних православними братствами. Відкриваються школи Острозька, Володимирська, Київська, Луцька. Чистопис стає одним із основних предметів викладання. Формуються нові почерки – Київський, Острозький, Чигиринський (козацький).

Використовуючи певну термінологію, зокрема, термін «козацька культура» ми розуміємо розмаїття типів і форм організації життя і діяльності українського козацтва, а також створених ним матеріальних і духовних надбань.

Це яскраво відображено у історично-мемуарній прозі того часу, серед якої особливо виділяються 3 козацькі літописи – "Літопис Самовидця", Г. Грабянки та С. Величка.

- "Літопис Самовидця" охоплює історичні події з 1648 по 1702 рр. В історичній літературі висловлена думка про те, що його автором був козацький

старшина Роман Ракушка-Романовський. Головна подія літопису – визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі 1648–1654 рр.

- Визначним історичним твором був літопис полковника і судді Григорія Грабянки (рік народження невідомий – 1738 р.), який охоплює історичні події періоду від Б. Хмельницького до обрання гетьманом І. Скоропадського (1648–1702 рр.).

- Літопис Самійла Величка (1670–1728 рр.) – наймонументальніший твір в українській історіографії як за обсягом, так і за змістом. Літописець використав величезну кількість документального матеріалу. Величко був вихідцем з козацького роду. Працюючи канцеляристом Війська Запорізького, С. Величко мав широкий доступ до важливих документів, був добре обізнаний з літописами Самовидця та Грабянки. Літопис складається з 2 томів і обіймає події з 1648 по 1700 рр.

Шрифтова культура органічно вписалася в простір культури бароко. Естетика рукописного шрифту гармонійно поєднується з графікою і живописом, вона базується на єдиних формотворчих принципах. Наочні зразки документів того часу свідчать про високу естетику рукописної шрифтової форми, коли декоративна композиція аркуша набуває абсолютної досконалості.

Осмислюючи естетико-культурологічний процес трансформації українського (козацького) скоропису ми бачимо, що шрифт займає особливу роль в графічній культурі українського народу, зокрема, він найповніше відображає естетичні принципи та ідеали того часу, пов'язані з мілітарною культурною традицією нашого народу. Почати цю тему варто з міркувань про місце скоропису серед пластичних мистецтв наприкінці XVI – у XVII ст.

Візьмімо будь-який універсал, написаний в одній з українських канцелярій і погляньмо, як писар розпоряджається «просторовим шаром» аркуша. Композиційно та просторово цей аркуш можна порівняти з фасадом барокової кам'яниці, коли «читати» його згори вниз. Спочатку йдуть темпераментні закрути

й розчерки, що дають зоровий акцент початку напису й вертикальну сув'язь першим рядкам. Вони утворюють подобизну барокового картуша з характерною для української архітектури цього періоду динамікою та асиметрією в деталях. Далі починається ревна, вишукано-віртуозна й вивірена робота: написання слів і складання горизонталей рядків у вертикальний масив напису, де функцію в'язучої речовини виконують вертикальні зв'язки лігатур. І наприкінці напису – розчерк, який є засобом психологічної розрядки після напруженої праці, своєрідним фундаментом шрифтової композиції. Така складна просторово-лінійна ритміка притаманна саме українському скорописові.

Європейська каліграфія цього часу ритмічно більш розмірена. Просторовий шар аркуша, у якому знаходиться масив напису, неглибокий. Розчерк раціональний і пружний, мов стиснена пружина.

Основними формотворчими елементами можна назвати елементи (штрихи), які вибудовують графему літери. Графема ж є графічним зображенням фонем (звукової характеристики літери), завдяки якому маємо можливість візуально відрізнити одну літеру від іншої.

Український скоропис періоду Бароко за складністю написання окремих літер, витіюватістю буквеного орнаменту на аркуші паперу, цілісністю шрифту з навколишнім середовищем матеріальної культури мало чим поступається таким загальновідомим явищам світової культури, як китайське та японське ієрогліфічне письмо. У зв'язку з цим спробуємо під час аналізу формотворчих елементів українського скоропису застосувати метод китайських теоретиків каліграфії.

Уважно вивчаючи зразки історичних почерків, можна визначити графічні прийоми написання літер. При цьому спочатку необхідно виявити окремі елементи, враховуючи дукт (послідовність) їхнього написання.

Природно, що під час каліграфічного написання будь-якого шрифту основними формотворчими елементами, рухами, що найчастіше повторюються, є

вертикаль і горизонталь – основний і з'єднувальний штрихи. Це перший і другий формотворчі елементи. У досліджуваних нами зразках українського скоропису XVII—XVIII ст. вертикаль і горизонталь будують графеми багатьох літер, беруть участь у побудові рядка. Це літери П, Н, Т, Ш, Щ, а також окремі штрихи інших літер. Проте в скорописі XVII—XVIII ст. вони не відіграють активної ролі ні в просторовому вирішенні аркуша паперу, ні в загальному декорі напису.

Окрім цього, розвиток козацького скоропису відбувався безпосередньо в контексті української мілітарної символіки та естетико-культурологічної думки, підґрунтям для цього став всебічний розквіт української культури, в основі якої закладені традиції українського народу, зокрема, козацькі.

Все це відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку козацької традиційної культури та національного військового мистецтва в українознавчому вимірі.